

**Зоран Вељановић**<sup>1</sup>

Историјски архив, Суботица

## **НАСТАНАК И НЕСТАНАК ВОЈНИХ ГРОБАЉА ИЗ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА НА ТЕРИТОРИЈИ ВОЈВОДИНЕ – СУБОТИЦА**

### **Историја или мит – од заборава до поновног откривања**

**Сажетак:** У српској историографији, установама културе и истраживачима, без обзира на то да ли су професионалци тј. стручњаци или само заљубљеници у завичајну историју, потпуна је непознаница тема ратничка (војна) гробља на северу Војводине – у Суботици. Стварност или мит се прожимају у неаргументованим приповестима. Овај рад је написан на основу проучавања аутентичне архивске грађе о војним гробљима из Првог светског рата на територији Војводине – у Суботици. На њима су током и после Првог светског рата били сахрањивани учесници Великог рата, аустроугарски војници, које је добило назив по југоисточном делу вароши „Сенти“ – „Сенћанско гробље“, а после ослобођења и припадници француске војске која је приспела после српске војске, и једно време била стационирана у Суботици. Српски јунаци, односно припадници њене војске као и добровољци у њеним војним јединицама, били су сахрањивани у другом делу града, на другом војном (ратничким) гробљу, које је добило назив по њеном североисточном крају „Гробље у Дудовој шуми“. У раду је такође, дат осврт и на споменичке меморијале који су постављани у периоду 1918–1941, као и њихова судбина у окупационом периоду али и после ослобођења и успостављања нове, комунистичке власти.

**Кључне речи:** Први светски рат, Србија, војна (ратничка) гробља, споменички меморијали, Војводина, Суботица, архивска грађа

---

<sup>1</sup> **Зоран Вељановић**, историчар, виши архивиста, Историјски архив, Суботица, Република Србија;  
zveljanovic@suarhiv.co.rs

У силовитом јуришу српске војске срушени су одбрамбени бедеми удружених војски Централних сила на Солунском фронту баш као што су срушена и три моћна царства која су кројила судбину југоисточне Европе и балканских народа. Србија је била ослобођена за 40 дана, а потом, како је било дефинисано у ратним циљевима Србије који су прокламовани на почетку рата 1914 године у Нишу,<sup>2</sup> и сав јужнословенски простор „Од Дунава до сињег мора”.

Током октобра и новембра 1918. године одиграли су се кључни догађаји за каснију судбину Војводине, односно Срема, Баната, Бачке и Барање и њихово прикључење Краљевини Србији. Врховна команда српске војске издала је наредбу о преласку српске војске преко река Саве и Дунава у циљу ослобођења својих сународника од вековне аустроугарске тираније. Потом су прве јединице српске војске ослободиле Земун, Сремску Митровицу, а потом Панчево, Велики Бечкерек, Велику Кикинду и Темишвар на истоку, Сенту и Суботицу на северу, и Сомбор, Бају и Бели Манастир на западу.

Српска војска, односно VIII пешадијски пук Дунавске дивизије,<sup>3</sup> 13. новембра 1918. године ослободила је Суботицу и на тај начин стигла до свог крајњег северног одредишта на линију: река Мориш – Суботица – Баја.<sup>4</sup> За српском војском крајем новембра 1918. године у Суботицу су стигла два батаљона француске војске које је предводио потпуковник Марнињ. Француске батаљоне су сачињавали колонијални војници: Сенегалци.<sup>5</sup>

Своје ослободиоце, Војвођански Срби, дочекали су спремно и организовано. Њима се прикључило и друго словенско становништво, у највећем броју Буњевци са којима су оснивали народне одборе.<sup>6</sup> Народни одбори као организована снага су на себе преузимали бригу о организацији месне власти, снабдевању, спречавању нереда и пљачки, те

---

<sup>2</sup> М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, Београд 1973.

<sup>3</sup> После ослобођења, Дунавска дивизија је преименована у Потиску дивизију и била је стационирана на северним границама Краљевства СХС.

<sup>4</sup> З. Вељановић, *Велики рат у 1914*, у: *Attendite*, бр. 10, 2013–2014, 40–41.

<sup>5</sup> Ј. Шокчић, *Суботица пре и после ослобођења*, Суботица 1938, 172.

<sup>6</sup> Први Народни одбор је основан у Великом Бечкереку 31. октобра 1918, а у Суботици је Народни одбор основан 5. новембра 1918. године. Одбори су у заједници са српском војском преузели цивилну власт и управу, и поред свих настојања (путовања у Београд на преговоре) владе Угарске и председника Карољиа да цивилну власт подреди новој мађарској административној Управи. Види: Д. Његован, *Присаједињење Војводине Србији*, Нови Сад 2004; З. Вељановић, *Југославија потреба или заблуда – Стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Кикинда 2006.

припремању долазака српске војске.<sup>7</sup> Очекивало се да народни одбори уложе повећан напор у обезбеђењу опреме и медицинске помоћи као и адекватну негу рањеним, исцрпљеним и болесним војницима. Поготово када је по доласку већег броја војника у Суботицу, избио пегави тифус и шпанска грозница.<sup>8</sup> На Збору који је организовала српска и буњевачка омладина, и који је одржан у Градској кући на предлог Драге Димитријевић, одлучено је да се оснује болница за оболеле српске војнике. Затим је изабран Одбор који је спровео да се за кратко време оспособи болница снабдевена са 200 кревета, сламарица, ћебади, перјаних јастука и свом потребном опремом и храном за болеснике.<sup>9</sup> У даноноћном збрињавању и нези великог броја српских ратника који су подлегли епидемији, пожртвовано се укључио и већи број српских и буњевачких жена које је организовао Месни одбор Добротворне задруге Српкиња, на челу са својом председницом и великом добротворком Мицом Радић.<sup>10</sup> Напослетку, требало се припремити и за већи укуп преминулих, односно предвидети места за сахрањивање упокојених војника.

\* \* \*

Српска ратничка или како се данас називају војничка гробља, настајала су током ослободилачких ратова Србије у 20. веку и расута су на огромном простору, од северне

---

<sup>7</sup> Ослобођење, односно улазак српске војске у Срем, Банат, Бачку и Барању односно војвођанске градове није пратила одмазда, пљачке, и убиства мађарског или немачког становништва, напротив, уз помоћ народних одбора успостављен је ред и мир.

<sup>8</sup> ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, 1441.1. XXX – 10/1919. Извештај о појави пегавог тифуса у војсци. Исто, у документима: XXI 8/1919; Поврх епидемије пегавог тифуса и шпанске грознице код француских и наших војника почеле су се ширити и венеричне болести. Види док.: ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, XXI 1/1918/19 и док.: 1441.1.XXI/1919.

<sup>9</sup> Председник одбора за војничку болницу у Суботици која је функционисала 1918–1919, био је Петар Звекић, потпредседници су били Лазар Орчић и Јован Милекић, секретар Мара Малагурски и Матија Еветовић. Благајник Александар Станковић. Одборници: Ката Прћић, Тоника Пешут, Аница Миковић, Павка Малагурски, Катица Неорчић, Катинка Манојловић, Иванка Сарајлић, Десанка Радић, Драга Димитријевић, Катица Лудајић, Лајчо Копуновић, Коломан Јарамазовић, Андрија Чакић, Лајчо Видаковић, Лазар Ивандекић, др Светозар Огњанов, Миленко Радић, Груја Медаковић, Славко Арацки и Озрен Пилић.

<sup>10</sup> М. Протић, *Златни дани Суботице*, Суботица 1930, 50–51; Ј. Шокчић, *Суботица пре и после ослобођења*, Суботица 1938, 171–174. Одбор је потпуно опремио Војну болницу са две стотине кревета и осталим медицинским потребама, посудама и намирницама. Болница је финансирана о трошку Добротворне задруге Српкиња, које су за ту прилику дале сопствени новац, приходе од забава и приредби, и сакупљени прилог од грађанства. Уз то, плаћале и две кројачица које су шиле све потребно за болницу. Поврх свега о Божићу сваки ратник је добио поклон као и част за „своје крсно име“ тј. славу. Пуних осам месеци је ова војна болница пружала негу српским витезовима. Пожртвоване Суботичанке које су даноноћно бделе над болесним војницима стаће уз раме бројним хероинама-болничаркама које су током Великог рата широм Србије и Балканског полуострва лечиле српске војнике.

Африке: Тунис, Алжир, Мароко, јужне и западне Европе: Грчка, Немачка, Холандија као и у Бугарској, Румунији и Чешкој.

Велике људске жртве, које је имала Краљевина Србија у Првом светском рату (војника али и цивила под аустроугарском, немачком и бугарском окупацијом, логорима и болницама) условиле су да се током, а нарочито после завршетка Великог рата укаже нарочита пажња на уређењу војничких (ратничких) и логорских гробаља, изградњу костурница и спомен-обележја. Иако људски изнурено а економски исцрпљено Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца,<sup>11</sup> односно од 1929. године Краљевина Југославија,<sup>12</sup> смогла је снаге да ода дужно поштовање и почаст својим јунацима и страдалницима, односно да институционално уређује гробна места која су се налазила на огромном простору од њеног крајњег југа, Јужне Србије (данашња Република Македонија) до севера (Војводина) и запада (данашња Република Словенија). Отуда је већ 1920, године донета *Уредба о војним гробљима*, а две године касније и *Закон о уређењу војних гробаља и гробова у домовини и на страни*.<sup>13</sup>

У Војводини, односно Банату, Бачкој, Барањи и Срему,<sup>14</sup> такође се на институционалан начин поклањала пуна пажња изгинулим српским витезовима али и свим страдалницима у Великом рату. На војним гробљима, као меморијалима Великог рата који су подстицали код преживелих али и потоњих генерација културу сећања, отпочето је обележавање, уређивање и одржавање. Поред Новог Сада, Петроварадина, Ковина, Панчева, Сомбора, и у Суботици су, с обзиром на то да је било потребе, одређене локације за војна гробаља, односно у духу обичаја који је постојао још од 18 века,<sup>15</sup> што је

---

<sup>11</sup> М. Милошевић, *Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца, Први назив Југословенске државе*, у: *Архив*, Часопис Архива Југославије, Београд, 1/2000, 97 – 111.

<sup>12</sup> Краљевство СХС 15. јула 1920. мења назив у Краљевина СХС. Потом, 5. октобра 1929, мења назив у Краљевина Југославија.

<sup>13</sup> *Службене новине Краљевине СХС* бр. 87 (од 22. априла 1922). У војничком духу какав је владао код Срба у Краљевини Србији и *Закон о уређењу војних гробаља и гробова у домовини и на страни* у јужнословенској краљевини је једнако третирао српске јунаке и непријатељске војнике који ни на који начин нису били дискриминисани. Уколико нису постојале, одређене су гробне парцеле за костурнице или сахрањивање непријатељских војника. Осим тога, није била реткост да су у спомен-костурницама заједно сахрањени српски и непријатељски војници: види војно гробље код Зајечара итд.

<sup>14</sup> Према уставном и административном преуређењу Краљевине од 1929, са проширењем [...]: Дунавска бановина.

<sup>15</sup> До законског уређења породице су своје упокојене сахрањивали у двориштима, а оне угледније у порти црквених храмова. Од 18. века настају гробне парцеле, односно наменска гробаља за римокатолике, реформаторе, православце, мојсијевце, док је на рубу града постојало и турско гробље за мухамеданце. Током урбаног развоја града гробне парцеле су се померале ка градском ободу да би се временом (од 1777. иселавају се ван варошког шанца, односно ван града) усталиле на данашњих пет локација: Бајско гробље,

подразумевало да свако буде сахрањен према својим националним и верским обичајима, одређене две локације: једна за српске војнике, а друга за аустроугарске војнике.<sup>16</sup>

Још за време рата један број погинулих аустроугарских војника већ је био сахрањен на разним локацијама,<sup>17</sup> а са поразом, сломом и коначним расулом аустроугарске војске на окупираним подручјима, број погинулих се знатно повећао и до краја рата је износио преко хиљаду упокојених.<sup>18</sup> Том тужном броју су били придодати припадници француске војске, чији се колонијални одред стационирао у Суботици, те се број сахрањених на војним гробљима у Суботици попео чак на хиљаду сто шеснаест.<sup>19</sup> Стога се одмах по уласку српске војске у Суботицу наметнуло питање организованог сахрањивања погинулих ратника. Решење о два гробља наметнула је пракса, односно постојећа гробља.<sup>20</sup> У оквиру два, једног православног и једног католичког формиране су засебне парцела са назнаком војничка (ратничка) гробља:

1. Војничко (ратничко) гробље код „Дудове шуме“ формирано је уз постојеће Православно гробље на парцели СПЦО у Суботици. Са оријентацијом према северу од капеле Душана Радића. У сврху одвајања и обележавања овог војничког (ратничког) гробља Православна општина је начинила ограду са 250

---

Сенћанско гробље, Керско гробље, Гробље код „Дудове шуме“, Гробље у Александрову, Јеврејско и Мухамеданско гробље крај Халашког пута, временом су проширивана. Иако је питање оснивања централног гробља упорно наметано, до завршетка овог рада проблем није решен. Види: А. Рудински, *Суботичка гробља и надгробни споменици*; Споменичке вредности, проблеми заштите и укључења у потребе града (специјалистички рад за последипломске студије на Архитектонском факултету у Београду) Београд 1980, рукопис.

<sup>16</sup> У појединим местима, попут Ковина у Банату, било је сахрањивања немачких, аустроугарских и српских војника на истој парцели заједничког Војничког гробља насталог 1915, а обновљеног 2003. године.

<sup>17</sup> Погинули су сахрањивани појединачно и у породичним гробницама на римокатоличком, православном и јеврејском гробљу. Прецизан број погинулих Суботичана у аустроугарским редовима није утврђен. Досадашњи аутори бавили су се само римокатолицима у редовима аустроугарске војске превиђајући да су и православци тј. Срби, такође били мобилисани, и да су извесно страдали током ратних операција.

<sup>18</sup> ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, Техничко одељење бр. 23188/1931. Овај документ, начињен у највишој војној власти (потписао га је лично командант места пеш. бригадни ђенерал Јован М. Наумовић) суботичког Потиског гарнизона, најверодостојнији је у односу на све што је до сада објављено у литератури, а што је, очито, селективно или непотпуно. S. Mačković, *Gdje su u Subotici pokopani vijnici iz Hrvatske, a gdje Subotičani u Hrvatskoj za Velikog rata (1914–1919)*, u: *Klasje naših ravni*, Subotica br. 5–8/2014, 105.

<sup>19</sup> Француски одред у Суботици чинили су војници из колонија, претежно Сенегалци који су били римокатолици. Поред исцрпљености део њих је покосила и шпанска грозница која се појавила у зиму 1918. Види: Ј. Шокчић, *Суботица пре и после ослобођења*, Суботица 1938, 172.

<sup>20</sup> Види напомену бр. 7.

стубаца а парцелу обележила великим крстом од боровог дрвета у димензијама 12 x 7 метара.<sup>21</sup>

У првом реду су сахрањени српски ратници донесени са ратишта или они који су током рата од војних власти били осуђени на смрт, а потом ратници који су се упокојили од рана, болести и исцрпљености по уласку српске војске у Суботицу.<sup>22</sup> Најпосле, на гробљу су били сахрањивани колонисти и добровољци из српске војске који су били настањени у Суботици и околини. Према извештају команданта Командног места Суботица пешадијског бригадног генерала Јована М. Наумовића, који је урађен за свега неколико дана а на захтев Сената града Суботице 22. септембра 1931. године, сачуван је прецизан податак о укупном броју ратничких гробова на Православном гробљу. Он је износио 296 гробова, и то 30. септембра 1931. године.<sup>23</sup> Брз и прецизан одговор генерала Наумовића даје основ да верујемо не само исказаним подацима, него и то, да су гробље и гробна места у том тренутку били у добром и уређеном стању. Међу јунацима који су сахрањени на српском војничком гробљу у Суботици свакако да је најзначајнији јунак био „Стојан комита“,<sup>24</sup> односно Ризна Стојана Радовић, која је умрла и сахрањена у Суботици на српском војном гробљу 1939. године.<sup>25</sup>

---

<sup>21</sup> З. Вељановић, *Архивска грађа о српским добровољцима у Историјском архиву Суботица*, у: Зборник радова са Међународне конференције „Архив, медији и култура сећања у Првом светском рату“, Нови Сад, 29–30. октобар 2014, 374–376.

<sup>22</sup> ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, Техничко одељење 3165/1933.

<sup>23</sup> ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, Техничко одељење 23188/1931. Извештај бригадног генерала Наумовића.

<sup>24</sup> *Време*, 12–14 март 1927, 3; О Стојану комити писали смо и у раду: З. Вељановић, *Архивска грађа о српским добровољцима у Историјском архиву Суботица*, у: Зборник радова са Међународне конференције „Архив, медији и култура сећања у Првом светском рату“, Нови Сад, 29–30. октобар 2014, 366.

<sup>25</sup> ИАСу, Збирка матичних књига умрлих, храм Св. Вазнесења Господњег, бр. 221, Р/1939; ИАСу, Ф. 428. 1. Збирка докумената добровољаца из ослободилачких ратова (1912–1918). Стојан комита, односно Ризна Стојана Радовић (отац Ђуро Радовић, а мајка рођ. Војновић из Пећи) је рођена у Старој Србији у селу Крпимеју на Лабу код Подујева на Косову. Због сукоба са Арбанасима пресељавају се у село Прекопуце код Прокупља. У току Првог светског рата ратује као добровољац са одредом војводе Косте Пећанца против аустроугарске војске и Бугара на Гајтан планини, и Јастрепцу као и у ослобођењу Блага и Прокупља. У сукобима са бугарском војском била је рањавана и доживела је прелом ноге и заробљавање. Крај рата је дочекала у окупационом затвору где јој је одсечена нога. После ослобођења одликована је са два француска ратна одличја: Француским ратним крстом и Укрштеним палмама. У аграрној реформи додељено јој је 5 хектара земље северно од Суботице у добровољачкој колонији Чавољ близу села Келебија (Чавољ бр. 51). Са њом су се доселиле и сестре. Бавила се земљорадњом. Није се удавала. Била је члан Српског ратног добровољачког удружења у Суботици и учествовала је на прославама годишњица ослобођења и уједињења. Сахрањена на српском војном гробљу у Дудовој шуми 1939. године (двадесетак корака према северу од Радићеве капеле). Приликом одузимања дела гробља од СПЦО (одузета је само парцела војничког гробља),

Током 1933. године иструлели дрвени крстови замењени су новим.<sup>26</sup> О овом војничком гробљу од ослобођења па све до краја двадесетих година водила је бригу Команда места, дакле Војска Краљевине СХС.<sup>27</sup> Потом СПЦО у Суботици, на чијој се парцели гробље налазило, али уз стални надзор Сената града Суботице који је био дужан да сваке године финансира радове на одржавању гробља.<sup>28</sup> Осим тога, Команда места у Суботици је сваке године упућивала групу војника (од шест до дванаест) који су радили на уређењу гробља: косили траву и коров, поправљали и уређивали стазе и ограду.<sup>29</sup> Сенат града Суботице је намеравао да, попут Сенћанског војног гробља потпуно преуреди војничко гробље код Дудове шуме. У ту сврху су урађени

---

гробови су на тој парцели девастирани, а надгробни споменици уништени, међу њима и гроб Стојана Комите (Ризне Радовић). Ипак, спомен о њеном јунаштву народ је сачувао у песмама:

Ој, Ризна, младо момче, зашто нам село остави,  
Комитско рухо обуче, реденик тешки навуче,  
Назва се Стојан Комита, с гором се чарном састави,  
Да кршиш с горе злотворе?

\*\*\*

Стојане, мори комито, чува ли горје зелено,  
Трешти ли бомба громовна, пљушти ли киша оловна,  
Бије ли пушка силоно, чујел' се јека далеко?  
Стојане, болан Стојане, што лежиш смркнут у гори,  
Чујеш ли вране злокобне, поју ти песме надгробне,  
Какве те мора умори, зашто си тијо, ђидијо?  
Пеку ли ране Стојане, седамнаест смртних процвата  
На младом телу дивотном руменом крвљу животном.  
Душманска то је освета, срећне ти ране Стојане.

Ризнин лик сачуван је на фотографији са прославе Добровољачког удружења у Суботици. Види: З. Вељановић, *Добровољачке колоније у Северној Бачкој од 1918–1941. године: Архивска грађа о аграрној реформи, добровољцима и добровољачким колонијама у северној Бачкој* (3 део) у: Луча, часопис за културу, уметност и науку, Суботица, мај 2010/бр. 2–3, 67. У прилогу овог рада дали смо две Ризнине фотографије. Једна са француским орденима и једна у комитском оделу.

<sup>26</sup> ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918 – 1941, Техничко одељење, V -2682/1933. У документу се говори о замени крстова, новим, и то: укупно двадесет и пет.

<sup>27</sup> ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, Техничко одељење V-26547/1930. Допис Министарству правде Краљевине Југославије, Верско одељење у којем се обавештава да је „Сенат града Суботице по акту Краљевске Банске управе Дунавске Бановине, Команди Потиске дивизијске области у Суботици још 1923. године предао материјал и новац за одржавање гробља“.

<sup>28</sup> ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, Техничко одељење, сачувано је више предмета који говоре о томе: 33771/1930; 2682/1933; 3165/1933. За војничко (ратничко) гробље у Дудовој шуми, Сенат града Суботице је само у 1933. години издвојио 1.190,00 динара, а укупно за оба ратничка гробља 4.620,00 динара. За следећи годину, градски буџет је предвиђао 5.000,00 динара. Види док. ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, Техничко одељење, бр. 2705/1934.

<sup>29</sup> ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, IV. 3165/1933.

нацрти за централну гробницу са спомеником.<sup>30</sup> Међутим, колико акутни недостатак новца у градској каси још више нарастајућа политичка тензија унутар Краљевине,<sup>31</sup> почетак Другог светског рата а потом и агресија на Краљевину Југославију зауставио је реализацију ове намере.<sup>32</sup>

На српском војничком (ратничком) гробљу на празник Ослобођења (13. новембар) о градском празнику, војска, више ратничких, патриотских и добротворних удружења,<sup>33</sup> као и грађани, организовано су секли бршљан и борове гранчице које су стављали на капије и прозоре, као и за велики национални празник Видовдан, који је уједно био и слава српских добровољаца у Суботици. Тада су се одржавала опела и полагали венци од бршљана и ловора на великом крсту. На ратничка гробна места стављане су борове гранчице.<sup>34</sup>

2. Војничко (ратничко) гробље у насељу „Сента“ формирано је уз постојеће католичко гробље које је било у власништву Града.<sup>35</sup> Формирано је на делимично-празној парцели која се пружала од главног улаза са десне стране у правцу запада. На тој парцели су се сахрањивали аустроугарски војници римокатоличке и протестантске вере, а по доласку одреда француске војске, и њени припадници који су се упокојили по доласку у Суботицу.<sup>36</sup> Према извештају команданта Командног места Суботица, пешадијског бригадног Ђенерала Јована М. Наумовића, укупан број ратничких гробова на Сенћанском војном гробљу, датираног 30. септембра 1931. године био је 820.<sup>37</sup>

---

<sup>30</sup> ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, IV-2855/1937. Уређење војничког гробља. Приликом истраживања докумената пронашли смо нацрт централне гробнице са спомеником у грубој изради.

<sup>31</sup> Одлагање коначног уређења војних (ратничких) гробаља наводи нас на помисао да је посреди стајала и блага опструкција. Види: ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, II. 2855/1937, као и одговор да се „ово одељење због заузетости са другим и хитним пословима /нови грађевински правилник, изградња путева и др. / није могло приступити уређењу гробља у склопу новог регулационог плана“. Види: ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, V-1597/1938.

<sup>32</sup> ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, V-7345/1937. Уређење војничког гробља. Мишљење шефа град. Тех. Одељења је да се не предузимају већи радови „без коначног регулационог плана града“.

<sup>33</sup> ИАСу, Ф. 47, IV. 4130/1933; ИАСу, IV-235/1939. Удружење носилаца Албанске споменице у Суботици, Удружење резервних официра ратника из Суботице, Удружење српских добровољаца из ослободилачких ратова 1912–1918, Соколско друштво, Добротворна задруга Српкиња, Коло српских сестара и друга.

<sup>34</sup> ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, XVII. 17/1922.

<sup>35</sup> На овом гробљу, у једном делу су се сахрањивали и Срби православне вере. Види: З. Вељановић, *Марија Карановић* (сајт ЈКП Чистоћа и зеленило у Суботици, 12.05.2014).

<sup>36</sup> Ј. Шокчић, *Суботица пре и после ослобођења*, Суботица 1938, 172.

<sup>37</sup> ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, Техничко одељење 23188/1931.



О гробљу се старала надлежна администрација градске власти која је и обезбеђивала новац.<sup>38</sup> Осим тога, као и у случају српског ратничког (војничког) гробља Команда је сваке године упућивала групу војника (од шест до дванаест) који су радили на уређењу гробља: косили траву и коров, поправљали и уређивали стазе и ограду.<sup>39</sup>

Војничко (ратничко) гробље у насељу „Сента“, односно Сенћанско гробље – плански је почело да се преуређује 1933. године.<sup>40</sup> Радње су започеле током 1931. године.<sup>41</sup> Према плану градског инжењера, војничко гробље је замишљено у две целине: једна за аустроугарске војнике из Суботице и околине, а друга за странце, односно француске војнике.<sup>42</sup>

Постојање војничког (ратничког) гробља у Суботици на коме почивају немачки и аустроугарски војници није била непозната чињеница ни у Немачкој, ни и Мађарској. Стога су повереници и делегације у циљу утврђивања стања на војничким гробљима најављивали посете властима Краљевине Југославије. Тако је и у Суботици, 1930. године, боравио мађарски повереник,<sup>43</sup> а потом и немачки изасланик старатељства за ратничка гробља при Немачком посланству у Београду, Еуген Клетти.

У духу обележавања и прославе Ослобођења и уједињења и на овом војничком (ратничком) гробљу, сваког 13. новембра, о градском празнику одржавала су се опела (у духу католичке и протестантске вере) за погинуле ратнике.<sup>44</sup>

---

<sup>38</sup> ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, Техничко одељење V-2682/1933. За војничко (ратничко) гробље у делу града који се звао „Сента“ на сенћанском путу Сенат града Суботице је само у 1933. години, издвојио 3.430,00 динара.

<sup>39</sup> ИАСУ, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, бр. 07913/1931. Допис Краљевске банске управе Дунавске бановине Сенату града Суботице. Институционално одржавање војничких гробља а који се тичу „изгинулих војника и морнара, ратних заробљеника и интернираних лица, држављана Немачке, Аустрије, Угарске и Бугарске, сахрањени на нашој државној територији [...] најстроже је било забрањено да се ни један ратнички гроб не сме прекопати без знања и одобрења овог министарства (мисли се на Министарство правде, верско одељење), односно одобрења дотичне владе ако је у питању гроб непријатељског ратника“.

<sup>40</sup> У циљу реализације израђена је и макета гробља. ИАСу, 275.32.2. Збирка пројеката.

<sup>41</sup> ИАСУ, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, бр. 23188/1931. Уређење ратничког гробља. Документ доноси податак да „с радовима би требало почети 26. октобра у 7 сати ујутро“. Исто, и док. бр. 27766/1931.

<sup>42</sup> ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, Техничко одељење V-2682/1933. За уређење војничког (ратничког) гробља у делу града који се звао „Сента“ на сенћанском путу Сенат града Суботице је израђен детаљан план према којем су изведени радови: уређени су гробни путеви и стазе, насипана је шљака, заједно са жутом земљом и шљунком, сађење дрвећа, односно младица врсте „Celtis“.

<sup>43</sup> ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, Техничко одељење V-27827/1930. Предмет: Мађарско гробље, уређење.

<sup>44</sup> Ј. Шокчић, *Суботица пре и после ослобођења*, Суботица 1938.

На подстицај виших државних власти, Сенат града Суботице наложио је свом Техничком одељењу да изради предлоге за војна гробља у Суботици који је и реализован почетком тридесетих година.<sup>45</sup> Подстицај за такву одлуку Суботичког сената произилазио је из писма Краљевске банске управе Дунавске бановине која је упутила дописе оним местима где су постојала војна гробља у којима се „верским и политичким општинама стављено у дужност да чувају и да се старају за гробља и гробове који се налазе у њиховом административном подручју, и то под надзором њихове претпостављене власти [...] те у ту сврху предвиде кредите за уређења војних гробља“.<sup>46</sup> То је значило да су општине на чијој територији су се налазила војничка (ратничка) гробља биле дужне да на почетку сваке календарске године у својим буџетима планирају новац за уређење и одржавање војних (ратничких) гробља и гробова, што су и чиниле.<sup>47</sup>

Поред државног закона и наредби ресорног Министарства да се у градовима и местима где је био сахрањен већи број ратника начине и уреде ратничка гробља дешавало се, као на пример у Суботици, да се она не доведу до жељене и пројектоване фазе. Томе је допринео колико акутни недостатак новца у градској каси још више нарастајућа политичка тензија унутар Краљевине,<sup>48</sup> почетак Другог светског рата а потом и агресија на Краљевину Југославију.<sup>49</sup> Ипак, српским, француским, немачким и аустроугарским ратницима је одато дужно поштовање мада не у облику како је замишљено, јер се није стигло до завршних фаза уређења и изградње. Потом, у ратном вихору који је захватио Европу и окупирану Југославију, војничка гробља и меморијали из Првог светског рата су

---

<sup>45</sup> ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918 – 1941, Техничко одељење, предмет К.V – 2682/1933.

<sup>46</sup> ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, Техничко одељење бр. 27766. Писмо Краљевске банске управе Дунавске бановине II бр. 84996, од 23. октобра 1931. Осигурање трошкова за уређење војничких гробова у општинским буџетима. У ствари писмо је била наредба верским и политичким општинама да морају да одржавају војничка гробља.

<sup>47</sup> ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, Техничко одељење, док. бр. 23188/1931; као и док. бр. V-2682/1933.

<sup>48</sup> Одлагање коначног уређења војних (ратничких) гробља наводи нас на закључак да је посреди стајала и опструкција. Види: ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, II. 2855/1937, као и одговор да се „ово одељење због заузетости са другим и хитним пословима /нови грађевински правилник, изградња путева и др. / није могло приступити уређењу гробља у склопу новог регулационог плана“. Види: ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, V-1597/1938. Тензије у граду су почеле од средине тридесетих година, када се први пут уништавају споменици српским јунацима. Види: ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, V-2235/1933–1938; Предмет: Споменик јунацима палим за ослобођење и уједињење – уништени делови споменика.

<sup>49</sup> ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, V-7345/1937. Уређење војничког гробља. Мишљење шефа град. Тех. одељења је да се не предузимају већи радови „без коначног регулационог плана града“.

делиле судбину окупиране државе. Мађарска окупациона војска спроводила је институционалну денационализацију Бачке у којој није било места ни за споменике, војна гробља и гробове српских витезова. Они су преко ноћи скрнављени, рушени и уклањани.<sup>50</sup>

По протеривању окупаторске војске и окончања рата, 10. октобра 1944. године, променио се друштвени систем и политичка свест у коме су меморијали претходног рата потпуно заборављени. Њих су требали „да замене нови меморијали – без надовезивања“. Српско војничко гробље је било запуштено, неодржавано и зарасло велики коров. Градска власт одлучује да гробље уклони, и на том месту направи спортско игралиште. Тако су уклоњени крстови, а гробљански плац поравнат. Током 1980. године поред терена монтиране су металне трибине за гледаоце.

Са распадом СФР Југославије, са обновом свести о српској државности, почиње да се обнавља свест о значају жртава Великог рата. Почињу да се обнављају споменици. Покрет српских четника 2009. године упућује писмо градоначелнику Суботице, а потом и СПЦО, у коме се захтева обнова војничког (ратничког) гробља у Суботици.<sup>51</sup> До објављивања овог рада ништа није предузето у вези са овим питањем, али у јавности се све више говори о потреби постављања обележја у виду споменика или спомен-табли на некадашњим војничким гробљима.

---

<sup>50</sup> Н. Цамић, *Меморалије Првог светског рата на територији Северне Бачке и Баната*, Суботица 2014, 5. Мађарска окупациона војска је срушила, разбила или уништила: Споменик јунацима палим за ослобођење и уједињење 1912–1918, Спомен-плочу „Долазак српске војске 13. новембра 1918“, Спомен-плоче СНО на црквеном храму, споменик Цару Јовану Ненаду. У налету реваншистичке хистерije, мађарска окупаторска војска подстрекивана домаћим острашћеним националистима у свом рушилачком налету није заобишла ни српско војничко (ратничко) гробље. Гробови су девастирани.

<sup>51</sup> Писмо је у име ПСЧ потписао Б. Чубрило.

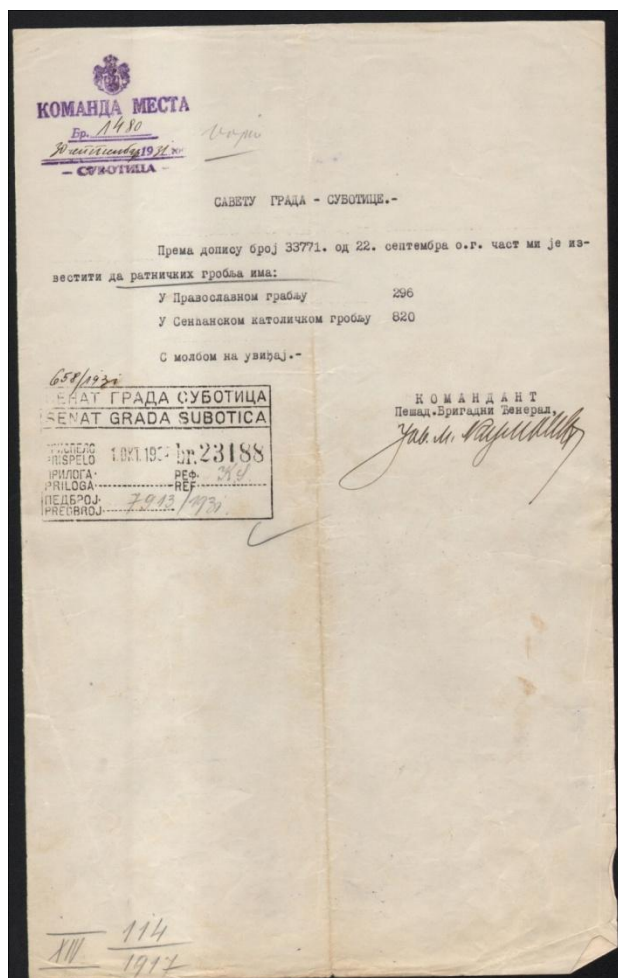
# ORIGIN AND DISAPPEARANCE OF THE MILITARY CEMETERIES FROM WORLD WAR ONE IN VOJVODINA – SUBOTICA

History or Myth – from Oblivion to Rediscovery

**ABSTRACT:** In the Serbian historiography, as well as in the local cultural institutions and among researchers (whether they are secular or just fans of the homeland history), historical facts about the military cemeteries in Northern Vojvodina– Subotica still remain a great mystery. Reality and myths mutually pervade each other in various unsubstantiated tales. However, this work provides official documents about Military Cemeteries from the World War One, created on the territory of Vojvodina– Subotica. Participants of the Great War were buried on them during and after the World War One. The Austro-Hungarian soldiers were actually buried at the military cemetery in the city of Subotica, on the “Sencanskocemetery”: a cemetery which was named after the southeastern suburb of Subotica called “Senta”. After the liberation of the country, on this cemetery were buried also the members of the French Army, which arrived there immediately after the Serbian Army, and which for some time remained stationed in Subotica. Serbian heroes, members of its army and volunteers in its military units were buried in another part of the city, at a different military cemetery which was named after its northeastern suburb, called “Cemetery in the Mulberry Bush”.

The paper also gives a general overview of the architecture of memorial stones, which were set in the period between 1918 and 1941, as well as their fate in the period of occupation, and later in the time of liberation and establishment of a new communist or socialist government.

**KEYWORDS:** World War One, Serbia, Military Cemeteries, Memorial Stones, Vojvodina, Subotica, Archival Material.



ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, Техничко одељење, док. бр. 23188/1931. Извештај бригадног ђенерала Јована М. Наумовића о броју ратничких гробова на војним гробљима у Суботици.

Senat gr. Subotice.  
Bj. 26577.  
Jan. 1930.  
24. Oktobra 1930.  
Subotica.  
Predmet: Uvestivanje  
ratničkih grobova.  
Sp. br. 88261/30 - II.  
od 1. Oktobra 1930. g.

1.

Ministarstvu Pravde  
Kraljevine Jugoslavije  
Bečko okružje  
BEOGRAD.

Na akt koji mi je  
dostupio od Kraljevske  
Branike uprave Srpske  
Pomoćine pet II.  
Sp. 98574. od 9. Oktobra  
1930. g. u predmetu uvo-  
đenja ratničkih grobova  
kud mi je izvestiti  
do Ministarstva, da sam  
predmet na nadležan  
poduzet ustupio Osvet-  
niji Samandi Polite  
Dobrovoljske Oblasti a Subo-  
tici i To se zaklada, da  
je općina grada Subo-  
tice ova ratnička grob-  
lja na području Subotice

+

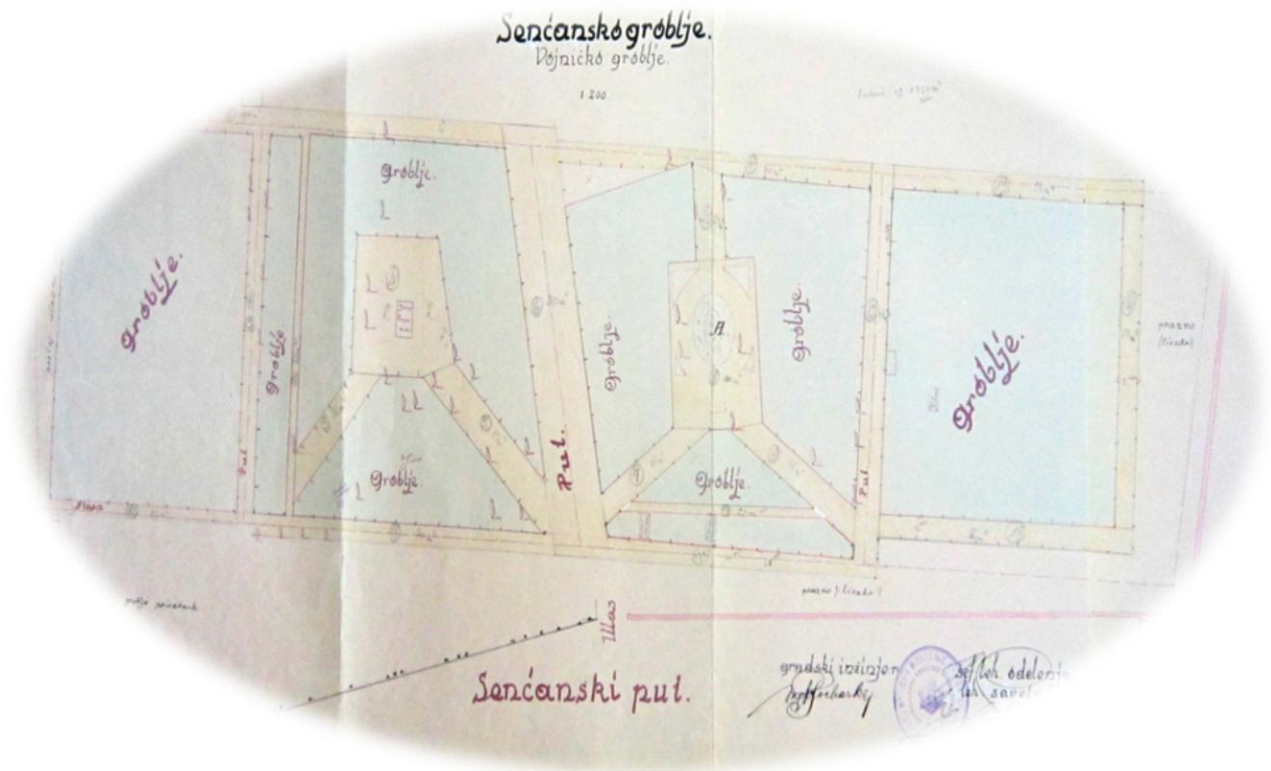
ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, Техничко одељење, док. бр. 23188/1931.  
Документ о уређивању војничких гробаља у Суботици из 1930. године.

Tekući broj	Predmet	KOLIČINA			IZNOS		
					Jedinično		Ukupno
		m <sup>1</sup>	m <sup>2</sup>	m <sup>3</sup>	Din.	p.	Din.
	Prenos						
	I. SREČANSKO GROBLJE.						
1	Regulisanje grobljinih puteva i staza prema nacrtu. Izvršavanje i nabijanje sa ručnim moljom, zemlje, sa planiranjem.						
	Ukupno ima	1350.0		0.50			375.00
2	Vojna vjest stavlja na raspoloženje 6 vojnika sa lopatama.						
	1350.0 x 0.05		67.50	12.00			810.00
3	Dovoz slijeke na lice mesta		67.50	3.00			202.50
4	Dovoz šute zemlje za mehanje sa slijakom. Na 1 m <sup>2</sup> potrebno je 0.025 m <sup>3</sup> slijeke, ukupno						
	1350.0 x 0.025		33.75	10.00			337.50
5	Sadjenje mladica vrste "Celtis", kraj kutova,						
	komada 100				10.00		1000.00
	Ukupno Srečansko groblje						3480.00
	Iznos						

Tekući broj	Predmet	KOLIČINA			IZNOS		
					Jedinično		Ukupno
		m <sup>1</sup>	m <sup>2</sup>	m <sup>3</sup>	Din.	p.	Din.
	Prenos						
	II. SRPSKO GROBLJE.						
1	Čišćenje staza između grobova. Kadnu snagu stavlja na raspoloženje vojna vjest.						
2	Nabavka slijeke za nasipavanje na stazama u dubljini od 5 cm.						
	10 x 0.50 x 60 / x 0.05			15.0	12.00		180.00
3	Dovoz slijeke na lice mesta				15.0	19.00	285.00
4	Postojeće istrule krstove zamjeni ti sa novima,						
	komada 25					35.00	375.00
	Ukupno Srpsko groblje						1190.00
	IZNOS:						
	I. Srečansko groblje					3480.00	
	II. Srpsko groblje					1190.00	
	UKUPNO					4.670.00	
	Subotica, 30 septembra 1933. g.						
	<i>[Signature]</i>						
	<i>[Signature]</i>						
	<i>[Signature]</i>						
	<i>[Signature]</i>						
	<i>[Signature]</i>						
	Iznos						

ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, Техничко одељење, док. бр. 23188/1931. Документ о уређивању војничких гробаља у Суботици из 1933. године.





ИАСу, Ф. 47, Сенат града Суботице 1918–1941, Техничко одељење. Војничко (ратничко) гробље на „Сенти“ – „Сенћанско војно гробље“. План гробља из 1933. године.





ИАСу, Ф. 428, Збирка докумената добровољаца из ослободилачких ратова (1912–1918); 1919–1994. Српско војничко гробље у Дудовој шуми у дну фотографије (зарасло у коров) и спортско игралиште до њега, средином седамдесетих година. Виде се дрвени стубови од некадашње ограде гробља које је током окупације 1941–1944. девастирано, а у послератном периоду запуштено.



ИАСу, Ф. 428, Збирка докумената добровољаца из ослободилачких ратова (1912–1918); 1919–1994. Српско војничко гробље у Дудовој шуми. Током мађарске окупације 1941–1944, је девастирано а у послератном периоду, одлуком СО Суботица, је запуштено. Крајем осамдесетих гробље је поравнато а на његовом месту је изграђен стадион и постављене металне трибине (фото Вељановић 1995). После 2000. године, на захтев СПЦО игралиште и трибине су уклоњене, а плац враћен СПЦО која га је вратила намени.

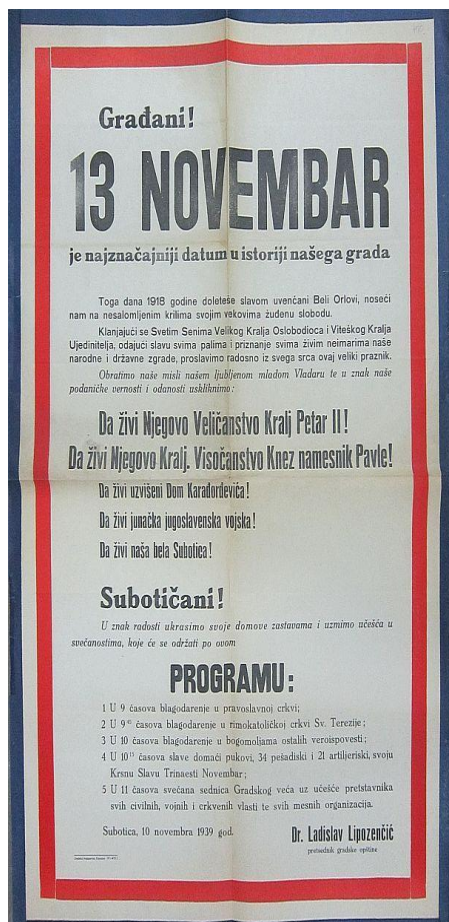


ИАСу, Ф. 428, Збирка докумената добровољаца из ослободилачких ратова (1912–1918); 1919–1994. Стојан комита са француским одликовањима („Ратни крст“ и „Укршене палме“), Суботица, после 1918. Сахрањен на српском војничком гробљу у Суботици 1939. године.



ИАСу, Ф. 428, Збирка докумената добровољаца из ослободилачких ратова (1912–1918); 1919–1994. Стојан комита на прослави Удружења добровољаца, Суботица 1933. године. Сахрањен на српском војничком гробљу у Суботици 1939. године.





ИАСу, Ф. 428, Збирка докумената добровољаца из ослободилачких ратова (1912–1918); 1919–1994. Плакат војних власти које позивају народ на прославу „13. новембра“ Дана када је ослобођена Суботица и северна Бачка, као најзначајнији датум за житеље Суботице.



ИАСу, Ф. 428, Збирка докумената добровољаца из ослободилачких ратова (1912–1918); 1919–1994. Споменик јунацима палим за ослобођење и уједињење 1912–1918. Оскрнављен и срушен у априлу 1941. године. Уклоњен после ослобођења Суботице у Другом светском рату. Обновљен и враћен 1991. године.